

TUNGUTALA FYRI HVÖNN — OG FYRI HVØRJUM?

(Bleyttkókaðar hugleiðingar um málpolitikk)

Síðani færoyamálsdeildin á Fróðskaparsetrinum fór undir at taka ymisk dømi um skeivan málbúrd upp til viðgerðar í bløðunum, hevur tú ofta sæð lesarabrev um hessa, hvussu hetta ella hatta eigur og ikki eigur at sigast og skrivast. Sjálvandi er tað gott at fólk fara at tjakast um hugtøkini »rætt og skeivt« í færoyskum, men hetta kann lætt fara at hava óynsktar avleiðingar, tí spurningurin um »rætt og skeivt« mál er ógvuliga flektur.

Til dømis kann ein spyrja, hvør ið við góðari grund kann taka sær rætt at vera dómari í hesum máli. Vit liva í einum málsligt ótrúliga fjølbroyttum landi og samfelagi, í mun til stødd og i-búgvatal. Ymiskar grundgevingar kunnu vera fyrri, hvussu lúkast skal, um tað yvirhevar skal lúkast. Onkur vil hava øll orð, sum líkjast onkrum útlendskum orði burtur úr málinum. Onnur bert tey orð, sum líkjast orðum í ávisum máli (helst donskum, ella enskum, ella íslenskum). Og summi aftur vilja lúka ávisar máliskur burtur (til dømis suðuroyarmál ella havnarmál).

Hetta kann hava sær keðiliga avleiðingar, at fólk sum kennir á sær, at málbúrdur teirra er vána-ligur eftir onkrum sjálvsvaldum dómara at døma, fara at halda seg aftur frá almennum tjaki í skrift og talu, fara at skammast yvir málbúrd sín og ikki tora fram á røðarapallarnar, í útvarp og bløð. Fólkaraðið gerst sostatt fólkaraði fyrri tey, sum tosa málið, sum sleppur í gjøgnum nálaareygad á »fjallinum«. Hetta fær so aftur sær avleiðingar, at mál okkara í skrift og talu gerst fátækari og meiri einsrættað, gelt fyrri persónligar vendingar og staðar- og stættarbundnar máliskur.

Felags rót

Út frá einum málfrøðisligum sjónarmiði er tað eisini ein óvisindalig, óbúgvin støðutakan at gera sum Færoyamálsdeildin ger, nevniliga at taka tað sum prógv fyrri at eitt orð ella ein vending er »færoysk«, at hon eisini finst í donskum, ella er tikið úr donskum. Málfrøðingarnir har áttu at dugað tann

barnalærdóm, at norðurlendsku málini hava felags rót, sum kann greinast aftur í forngermanskt mál, og um man vil, heilt aftur til indoeuropeiskt. Tá málfrøðingar kunnu finna felags orð og líkingar í indiskum og europeiskum máli, eins og felags málbúrd í øllum germanskum málum — hvi skuldi tað so verið eitt prógv fyrri »ófæroyskleika« at mál okkara líkst øðrum germanskum, ella enn tá norðurlendskum, málum? Um øll fóru at hugsa soleiðis kring heimin, so vóru fá mál eftir, sum høvdu verið legitim og nóg góð.

Málið er ikki nakað definitív, nakað faststoypt, og málfrøði er ikki matematikkur ella logikkur, hóast tað hevði verið greiðari um tað hevði verið soleiðis. Meðan tað fyrr var avbyrgingin, sum fekk málini at kløvna hvørt frá øðrum og greina seg út frá eini felags rót, er tað í dag vaksandi sambandið mánna millum sum ger at málið ávirkast ymsastaðni frá. Tað flýtur meir — og hetta merkir ikki, at tey einstøku málini »spillast« ella at eitt mál sum færoyskt er í »vanda«. Eitt mál sum er livandi og verður tosað av øllum landsins íbúgvum, er ikki í vanda. Vandin var kanska har, tá vit enn ikki høvdu eitt skriftmál.

Men ein annar vandi er hættisligari, og tað er tá eitt mál byrgir seg inni og stirðnar, til tað bert verður eitt amboð fyrri útvaldar almennum, sum hava tíð og møguleika at dyrka málið burturav, meðan fjøldin fær meir og meir tepta tungu, og má hava talsmenn um hon skal fáa hugsan sína fram alment.

»Fjaðrarúgvu« ella skrivimaskina

Eitt annað má eisini havast í huga. So við og við sum framleiðsluhátturin mennist, er neyðugt við nýggjum hugtøkum, orðum og vendingum, fyrri at vit kunnu fata tað, sum ikki hevur verið lýst í gomlum málbúrdi, av tí at fyrbrigdið ikki hevur verið til áður. Sjálvandi kann man tá gera sum summir málreinsarar: stoyta nýtt vín í gamlar bjølgar, taka orð frá gomlum lutum og seta tey á nýggjar. Kanska heldur onkur tað vera færoyskari at nevna

ein penn eina »skrivifjødur« hóast ein pennur ikki er nokur fjødur, (men verður tað kanska tá fjaðrar eru farnar úr søguni og bert orðið er eftir). Og kanska kemur so aftur onkur við uppskoti um at nevna skrivimaskinu »fjaðrarúgvu« ella »ravmagnsfjaðrarúgvu«, um hon er elektrisk.

Men ilt er at fáa slík margháttlig málsmið at festa seg. Serstakliga tá málokkið er litið og fólk sum vil kynnast nýggjum fyrbrigdum og fylgja við í tí sum fyrst í heiminum, má lesa um tað á øðrum málum. Hesi mál eru oftast við í teirri altjóða samtakti at nýta altjóða heiti um nýggj teknisk og visindalig fyrbrigdi. Hetta er praktiskt, tí so skjótt sum framleiðsluháttur okkara mennist, klára málsmiðir ikki at fylgja við. Um tað er ynskt ella ikki — fjøldin noyðist at læra altjóða heiti um hon skal hava møguleika at fylgja við í menningini. Og hetta ger summar málfrøðingar estetisk ónøgdar, og meiri fremmandgjørðar. Og soleiðis eigur tað ikki at vera.

Syndin einans í Danmark

Teigurin »ORD OG TAL« hjá Fróðskaparsetrinum kundi til dømis neyvnan komið og biðið færoyingar halda uppat at nýta orðið »víka« tí svarir siga »vecka«. Hvi liggur syndin einans í Danmark? Og hvat við øllum teim orðum og vendingum, vit fingur úr enskum í slupptíðini: logar, dekk, slupp osfr. (Hvi skulu vit ikki innflyta orð úr enskum í popptíðini, tá vit kundu tað í slupptíðini? Kann vera, at popp-orðini fara at fella líka væl til um 100 ár). Sanniliga hava færoyingar altíð »innflutt« heiti fyrri lutir, tað orð hava vantað. Og tey sum ikki hava riggað inn í málið, eru flest øll dottin burtur av sær sjálvum, meðan onnur hava riggað, hava ríkað málið og eru góðtikin av flestøllum sum »færoysk« orð í dag. Um vit nýta tann loggikk at siga fornorrønt mál at vera tað einasta virðismetingartól, sum eigur at vera nýtt, so má minnast á, at vit við eins góðum loggikk kunnu siga at virðismeting um »gott« fornorrønt

mál má hava sum grundarlag, hvussu nógv tað líkst síni rót: forngermanskum máli. Og soleiðis kunnu vit halda áfram aftureftir til Adam og Evu ella apurnar.

Í og fyrri seg er onki skeivt í at føra ein málpolitikk, tí hann verður so altíð furdur onkursvegna í hvussu so er, undir eftirliti ella »frælst«.

Og tað er sjálvandi ein uppgeva hjá einum stovni sum Fróðskaparsetrið at taka lut í slíkum politikki. Men hann eigur ikki at fæst sum ein tungukvettandi politikkur om-anifrá og niðureftir. Heldur sum eitt livandi tjak um mál og leiklut tess í mannalivinum, samfelagnum, eitt tjak, sum tekur øll tey øki við, sum viðkoma fyrbrigdinum »mál«.

Málstrið er stættarstrið

Í staðin fyrri einans at døma málbúrdin hjá fólki frá einum vakurleikasjónarmiði sum grundarlag (sum sambært náttúru sína verður relativt og persónligt), í staðin fyrri at leggja seg út í hvør rithovundur skrivur »gott mál« og hvør »ringt mál« (og sostatt — uttan at skeita eftir, hvat hann skrivur um — at avgera hvør, ið hevur »rætt« at taka lut í skrivifrælsinum), — so áttu slíkir stovnar at opnað eygu fyrri málsins heimspeki, sosiologi, psykilogi, fyrri lingvistiskum sjónarmiðum og teimum ósemjum og tí tjaki, sum fer fram millum ymiskar teoretiskar áskoðanir innan hesi øki av málvisind kring heimin. Eitt so týðningarmikið øki fyrri alla menniskjansliga mentan kann ikki bert snúva seg um málsligt jura: »rætt« ella »skeivt«, málið og tess fjølbroynti má skiljast visindaliga og ein málpolitikkur má byggja á ein tilikin skilning. Tjódskaparkensla kann vera góð til sitt brúk, men hon eigur ikki at forða fyrri visindaligum innlit.

Í øðrum londum eru málvisindamenn fyrri ein stóran part farnir at kanna málið sum sosialt fyrbrigdi. Visindin um hetta er nevnd sosio-lingvistik (av linguis = tunga) og øki hennara er kannan av muninum millum mál hjá fólki úr

ymiskum stættum í samfelagnum, hvi slíkur munur er til, hvussu hann er háttaður, og hvat tað er sum avger málbúrdin hjá fólki innan ymsar stættir. Og tað er ikki undarligt, at tað nevniliga eru fólk frá hesi visindagrein, sum avdúka at talan um »rætt og skeivt« mál ella »gott og ringt« ikki er annað enn eitt slag av stættarligari kúgan. Málstrið er soleiðis eitt slag av stættarstriði: sum oftast hava tað verið tey vælbyggaðu, hægri stættarnar í samfelagnum, sum hava skift »málið á gøtuni« at vera »skitið« og »óreint« ella »simpult«. Born teirra lærdu hava betri møguleikar at verða uppalin við abstraktum hugtøkum, tey fáa sum oftast innprentað fleiri orð undir uppvekstrinum heimanifrá, tey liva nærri bókliga heiminum og tað gongur betri hjá teim í skúlanum, tí tey hava bestu møguleikar at brúka sama mál sum lærararnir, sum sjáldan tosa »málið á gøtuni«. Talan um »viðfødd evnir« til lærdóm er oftast ein misskiljing: aloftast er talan um stættarligt treytaða eydna ella mis-eydna í skúlskipanini. Hetta nevnist »sosiolar arvar«, og kann eisini fáa okkum at skilja, hvi »málreinsarar« oftast ala upp børn, sum tosa »rætt« og tí tora at gera seg galdandi í orð og talu alment, og hava lættari við at gerast »góðtiknir« rithovundur sum skriva »gott« mál. Sjálvandi eru undantøkini mong í báðar ættir, tí økið »mál« er eitt flekt øki. Men hetta er vert til umhugsunar.

Málslig undirlutakensla í egnum landi

Fyri at siga sum er: málsligi spurningurin er ikki minst ein pedagogiskur spurning, og av tí at pedagogikkur er knýttur at samfelagnum, er málspurningurin ein samfelagsligur, ein politiskur spurningur: tað at føra málpolitikk, málstrið er at striðast politiskt, antin tað er móti boðum frá hjálandaveldum ella málsligari kúgan frá ráðandi stættum í landinum sjálvum.

Um vit hava eina ávísar fatan um, hvussu »gott« færoyskt mál eigur at vera, tað veri seg frá einum vakurleikasjónarmiði ella einum logiskum sjónarmiði, ella frá tí sjónarmiði at tað sum líkst onkrum fornmal er best — so nyttar tað litið og onki at lyfta peikifingurin og døma fólk til tægn og steðga pennum sum ikki hóva tí góðtikna; at vera á varðhaldi móti árinum frá øðrum norðurlandamálum

ella at verja skansan móti havnarmáli ella suðuroyarmáli, fyrri ikki at tala um »málið á gøtuni« við øllum sínum »slang«-tilfari; hetta er ein skeivur vegur. Um tað nú veruliga er so, at færoyingar sum heild duga so illa at skilja tað sum skrivað verður, og duga so illa at skriva sitt egna mál, so er okkurt fullkomiliga galið við okkara skúlum og teim møguleikum, fólk hava at fáa útbúgving og mentan í hesum landi.

Og spyrja vit so aftur, hvørji tað eru sum ikki »duga« nógv væl at skriva ella skilja ov illa tað, sum skrivað verður í bókum ella øðrum ritum, sum siggja reytt og blaka alt frá sær, tá tey siggja eitt fremmandaðorð — so tori eg næstan at sverja uppá at ein kanning vildi vist okkum eina mynd sum hevði okkurt samband við hvarjum stætti fólk er úr. Eina mynd sum m.a. sýndi okkum grundarlagið undir málsligari undirlutakenslu í egnum landi — eini undirlutakenslu, sum hvørki málreinsarar, málsmiðir ella teir, sum dyrka málið í sjálvum sær leysrivíð frá samfelagnum, kunnu bota upp á. Her krevst betri lærimøguleiki fyrri samfelagsborgarar úr øllum stættum, ein stórri útjavning millum tey, sum starva við hond og likami og tey, sum halga sær andaligt liv, mentan og visind. Beinast má fyrri ráðsluni fyrri at skriva, purrast má uppundir at fólk skrivur blaðagreinir eins væl og bókur á sínum náttúrliga máli uttan at lata seg boyggja undir, vagna onkran málreinsandi peikifingur. Tjak um mál má ikki merkja fyriskipan um at halda munn, av tí at málið er »óreint«. Ein bók eins væl og annað mentanarverk má domast fyrst og fremst eftir boðskapi, innihaldi — annars kunnu ymsar hugsanir vera um málbúnan.

Meg minnst at hava hoyrt um útlendskan málfrøðing sum hevði skrivað ritgerð um og granskað færoyskt mál og helt seg vera hollan í hesum. Tá hann so einaferð fór á Bacalao at arbeiða, tók hann seg fyrri pannuna av bilsi, tí her var talað eitt heilt annað mál, enn hann hevði lært. Hetta dømi visir á tað neyðuga í sosio-lingvistiskum sjónarmiðum. At okkara skriftmál er lagt so langt frá talumálum, at munurin skapar stórar trupuleikar fyrri fólk sum vilja læra at stavseta rætt, er ein vandi, sum vit tíverri eru noyðd at liva við, nú so langt er liðið síðan Hammershaimbs tíð.

Framhald á síðu 10

